

ВРИЈЕДНА СТУДИЈА О РУКОПИСНИМ КЊИГАМА МАНАСТИРА РОЂЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ НА ЦЕТИЊУ

Мартиновић, Милена Н. (2023), *Рукописне књиге манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу*, Цетиње: Митрополија црногорско-приморска.

Монографија *Рукописне књиге манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу* одштампана је с благословом митрополита црногорско-приморског г. Јоаникија децембра 2023. г. на Цетињу, а издавач је Митрополија црногорско-приморска. Појављивање ове драгоцјене књиге удружило се са неколико јубилеја: петсто четрдесет година од оснивања Цетињског манастира, петсто тридесет година од штампања Октоиха првогласника у штампарији Црнојевића и сто деведесет година од прослављања Светог Петра Цетињског Чудотворца.

Израсла допуњавањем докторске дисертације коју је Милена Мартиновић, конзерватор-савјетник у Народном музеју Црне Горе и волонтер-сарадник на заштити библиотеке Цетињског манастира, одбранила 2016. г. на Филозофском факултету Универзитета у Београду, ова студија представља резултате детаљних археографских истраживања рукописне збирке манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу.

Капитално издање *Рукописне књиге манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу* чине следеће цјелине: *Предговор* (стр. 15) и *Историјаш проучавања рукописних књига манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу* (стр. 17–22), затим *Први дио*, који обухвата два поглавља, *Историјски оквир истраживања* (стр. 23–43) и *Духовни и културни живот Зете од XIII до краја XV вијека* (стр. 43–72), надаље *Други дио*, који обухвата пет цјелина, под називима *Кашалот рукописа манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу* (стр. 73–291), *Ошћуђени рукописи Цетињског манастира* (стр. 293–325),

¹ vera.berak@flf.unibl.org

Аутор је др филолошких наука и виши асистент на Универзитету у Бањој Луци. Бави се историјом српског језика и ћирилице. – Напомена ур.

Неидентификовани рукописи Цетињског манастира познати само у литератури (стр. 327), *Рукописи који се данас налазе у манастиру Пиви* (стр. 329–331), *Рукописи манастира Пиве који се налазе у иностранним библиотекама и неидентификовани рукописи познати само у литератури* (стр. 333–336), након чега слиједе *Закључак* (стр. 339–341), *Резиме* (стр. 342–343), *Извори и литература* (стр. 345–360), те на крају *Палеографски албум рукописа манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу* (стр. 361–599). Као што према наведеним поглављима можемо запазити, студија је замишљена тако да први дио доноси податке о историјату проучавања рукописа Цетињског манастира, Зетској епископији, оснивању Цетињског манастира и његовој повезаности са манастиром Пива, а други дио чини каталог са детаљним археографским описом рукописа, затим слиједе подаци о рукописима који се више не налазе у ризници Цетињског манастира, те на крају палеографски албум, тј. фотографије одређених страна свих описаних рукописа.

На почетку се М. Мартиновић осврће на све претходне помене библиотеке манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу, тј. Цетињског манастира, почевши од прве забиљешке из 1593. г. црногорског митрополита Рувима I на страницама цетињског рукописа Минеја за април са прошлким житијима. Забиљешку чини списак књига које су се тада налазиле у Цетињском манастиру. Надаље, издвајају се, међу онима који су се занимали за рукописе цетињске ризнице, професор Душан Вуксан, који је урадио попис рукописа између два свјетска рата, затим послје Другог свјетског рата Ђ. Сп. Радојичић, те потом В. Мошин, П. Момировић, Ј. Васиљев и Т. Суботин Голубовић.

М. Мартиновић у *Првом дијелу* своје студије осликава друштвено-историјске прилике полазећи од времена када Свети Сава оснива Зетску епископију. Затим, износи податке о епископима и касније митрополитима, кад је епископија подигнута на степен митрополије 1346. г., чиме хронолошки прати околности које су претходиле оснивању Цетињског манастира, да би се задржала на историјским приликама у којима дјелује Иван Црнојевић, владар Зете, ктитор и оснивач Цетињског манастира, и потом износи податке о положају Црне Горе између Турске и Запада, осврћући се на млетачко-црногорске односе, као и црквене прилике у XVI и XVII вијеку. У другом поглављу *Духовни и културни живот Зете од XIII до краја XV вијека* уводи читаоца у свијет скрипторија који су дјеловали на простору Зете или били с њом у вези. М. Мартиновић подсјећа на неопходност преписивачког рада у вријеме оснивања Зетске епископије како би се обезбиједиле потребне богослужбене књиге, иако из тог периода има мало сачуваних рукописа, те износи више података о скрипторијима на обалама Скадарског језера, међу којима се издваја највећи на Старчевој Горици. Духовни значај за средњовјековну Црну Гору свакако је имало и оснивање Црнојевића штампарије, чему ауторка с правом посвећује пажњу, као и првој књизи одштампаној у поменутој штампарији Октоиху петогласнику. Закључује да слова којима су штампане те књиге подражавају „развој српске полууставне ћирилице иако прилагођене специфичним захтјевима технике штампања”, да у ликовном смислу садрже „елементе ренесансног украса” и да те „књиге представљају важно свједочанство о одликама српскословенског језика крајем XV вијека” (стр. 55). *Скрипториј и библиотека Цетињског манастира од оснивања до краја XVII вијека* (стр. 55–64) јесте поглавље у коме су предочени подаци о раду самог скрипторија, као и реконструкција рукописа који су ту могли бити написани на основу записа и других чињеница. Тежећи да дође до свеобухватног прегледа рукописа из Цетињског манастира, ипак мора констатовати да „праву и потпуну слику о цетињском скрипторијуму није могуће склопити, зато што је манастир више пута током своје историје претрпио разарања те су приликом тих догађаја страдали и његови рукописи” (стр. 60). Књиге у Цетињски манастир долазе из других манастира, нпр. из

скрипторија са Скадарског језера, поручивањем са Свете Горе, а такође су се из Цетињског манастира поклањале књиге. Како М. Мартиновић износи, фонду библиотеке Цетињског манастира придодат је педесет један рукопис из манастира Пиве 1885. г. одлуком књаза Николе I (стр. 18, 70), како би се обновила збирка Цетињског манастира. У својој студији посвећује пажњу и формирању збирке рукописа манастира Пиве, који у том смислу представља „примјер новог полета који се осјетио после 1557. године” (стр. 69), тј. од обнове рада Пећке патријаршије.

У *Другом дијелу* књиге у *Каталогу* дат је опис рукописа према археографској методологији, па је тако за сваки рукопис дата структура пуног археографског описа, која садржи име и број инвентара, опис рукописа, затим слиједи цјелина с подацима о писару, времену и мјесту настанка, те цјелине које доносе податке о писму и језику, илуминацијама, повезу, садржају, записима, историјату и литератури.

Према наведеном попису књига запажа се да су богослужбеног карактера, те да се у Цетињском манастиру чувају: четворојеванђеља, изборна јеванђеља, тумачења јеванђеља, апостоли, тумачење апостола, минеји, панагирици, триоди, псалтири, октоих, пролог, служабник, требници, патерици, поуке, правила и слова светих отаца, акатисти, житија. Ту се чувају три преписа Љествице Светог Јована Лествичника, једна *Служба Светом Василију Острошком* из XVIII вијека, затим поменици који потичу из XVI вијека. У ризници Цетињског манастира, поред богослужбених књига, нашли су се и рукописи средњовјековног права, и то један препис Номоканона епитимијног, затим два преписа правног зборника *Синџама Матије Властара*, један је из 1558. г. а други из 1387. г. У Цетињском манастиру чува се Дивошево јеванђеље из друге четвртине XIV вијека преписано за босанског феудалца Дивоша Тихорадића.

Према подацима које наводи М. Мартиновић, већину рукописа чине они који су писани уставом и полууставом и српском редакцијом (српскословенским језиком), а изузетке чине поједини рукописи бугарске, македонске и руске редакције. Према времену настанка, рукописи потичу од краја XIII – Панагирик милешевски (Златоуст), те из периода од XIV до XVIII вијека.

Будући да колофони нису били обавезни, често изостају подаци о писарима који су преписивали средњовјековне књиге. Иако, очекивано, немају све књиге податке о писарима, М. Мартиновић је евидентирала све писаре поменуте у записима, а датовање рукописа је вршено и помоћу других метода и ранијих филигранолошких описа. За писара Далшу, који је био активан у вријеме деспота Стефана Лазаревића, утврђено је методом атрибуције да је преписао Четворојеванђеље (Цетиње 4 / Пива) 30/40. године XV вијека. Ипак, бројни записи свједоче о писарима који су преписивали књиге до данас сачуване у Цетињском манастиру. Међу светогорским писарима помињу се писар Јован, који је преписао Апостол (Цетиње 14 / Пива) на Светој Гори, писар Антоније, који је преписао Тумачење јеванђеља намијењено манастиру Пиви, хиландарски игуман Силвестар, потоњи рашки митрополит, који је преписао Синџаму Матије Властара из 1558. г. у Савиној испосници у Кареји. Четворојеванђеље (Цетиње 6 / Пива) преписао је дијак Јован из манастира Никол Пазара, а Четворојеванђеље (Цетиње 9 / Пива) преписао је игуман Максим у манастиру Крушеву познатом и по имену Добрун 1558. г. У Новом Брду 1528. године, дијак Јован је преписао први дио рукописа Псалтир с последовањем (Цетиње 44 / Пива 39), а у Цетињу је митрополит Ромил I исписивао странице Минеја за април са прошлким житијима (Цетиње 32). Калиграф Христофор Рачанин је преписао и илуминирао Триод Лазаревац

(Цетиње 38 / Пива 21) у Бањи, скиту манастира Раче 1673–1675. г. Помиње се више писара са именом Авакум. Један од њих се помиње као писар Псалтира с последовањем (Цетиње 39 и 82 / Пива 48), преписаног у Новом Брду у другој четвртини XVI вијека, а на истом рукопису сачувано је још неколико занимљивих записа, а то су запис о преповезивању и поправци рукописа од стране мајстора Јована Светогорца 1710. г., затим о обнављању манастирских конака у вријеме митрополита херцеговачког кир Герасима, које је обновио игуман Јов 1714. године.

И други записи у књигама Цетињског манастира пружају низ података из прошлих вијекова. Тако из записа на рукопису Златоуст (Цетиње 77 / Пива) сачуван је запис из кога се сазнаје да је књигу поклонио митрополит темишварски Јосиф манастиру Увац 1692, а из другог записа у истом рукопису да га је касније откупио поп Вук и приложио манастиру Пиви, затим на два mineја су записи о томе да их је са Свете Горе донио митрополит Захарија, потом на једном mineју да га је донио хумски и херцеговачки митрополит Саватије, родом из Пиве. Из записа се такође сазнаје да су и свјетовна лица приложници књига, па се тако помиње Симо Мاستиловић, који прилаже Mineј за октобар (Цетиње 21 / Пива 12). На страницама Пролога (стиховног) за зимску половину године (Цетиње 18 и 26) „је својеручну биљешку оставио епископ Никанор Ружичић из 1893. године” (стр. 122), а својеручни запис патријарха Арсенија IV, кад је 1727. г. посјетио манастир Пиву, сачуван је на Триоду Лазаревицу (Цетиње 38 / Пива 21). На почетку (предисту) рукописа Пролога (стиховног) за љетни дио године (Цетиње 30 / Пива 29) остављен је запис о продаји земље, са наведеним именима лица која продају и купују и свједоцима, а на Псалтиру с последовањем (Цетиње 43 / Пива) запис о продаји ливаде, те о погибији војводе Илије. Запис о страдању хришћана, о откупу који је дат паши Селиму за заробљеног Аврамила, сачуван је на рукопису Слова светих отаца (Цетиње 84 / Пива 33). М. Мартиновић је све записе рашчитала и објавила у својој књизи, позивајући се на ранија њихова објављивања и наводећи уколико раније записи нису били објављени, те их је на тај начин објединила и учинила доступним читаоцима и истраживачима.

У погледу садржаја најчешће рукописи имају стандардни садржај. У Прологу (стиховном) за љетни дио године (Цетиње 30 / Пива 29) М. Мартиновић наводи податак да садржи пролошко житије Марије Египћанке, „чији текст представља један од три преписа српског превода Варлаамове редакције” (стр. 143). У *Синџаљки Матије Властара* (Цетиње 56 / Пива) из 1558. г. налази се занимљив текст – полемичка расправа о исхођењу Светога Духа коју је написао Василије Никољски из доње Русије, а, како истраживања показују, према налогу војводе Стефана Јакшића. Садржај рукописа Цетињског манастира често чине службе Србима светитељима – Светом Сави, Светом Симеону, Стефану Дечанском, Светом Арсенију Српском, поред служби другим хришћанским светитељима.

Како је један од циљева истраживања М. Мартиновић реконструкција некадашњег рукописног фонда Цетињског манастира, истраживање је усмјерила и на рукописе који су некада припадали Цетињском манастиру, а данас се налазе на другим мјестима или се о њиховом постојању зна само на основу литературе. Утврдила је да се одређени ћирилички средњовјековни рукописи из ризнице Цетињског манастира данас налазе на више мјеста, у манастиру Прасквици, у неколико музеја Црне Горе, али и у више држава бивше Југославије, те шире, тј. у Народној библиотеци Србије, Архиву Српске академије наука и уметности, Националној и свеучилишној библиотеци у Загребу, Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу, Државном историјском музеју у Русији, Националној библиотеци Украјине, Научној националној библиотеци у Одеси, Државној библиотеци

у Берлину, Аустријској националној библиотеци. На крају, М. Мартиновић даје преглед рукописа који су остали у манастиру Пиви, као и податке о рукописима манастира Пиве који се данас налазе у другим библиотекама или су познати само у литератури.

У студији *Рукописне књиге манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу* Милене Мартиновић археографски је описано свих 87 рукописа који се данас чувају у Цетињском манастиру, освјетљено гдје се однесени рукописи Цетињског манастира данас налазе, указано на духовни и културни значај библиотеке и некадашњег скрипторијума Цетињског манастира. Књига као систематична цјелина отвара врата за боље разумијевање прошлости и писаног наслеђа, али и за будућа истраживања из домена ликовних умјетности у погледу илуминација рукописа, те за историчаре и филологе.

